

KIBER MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA FANLARARO YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

Osiyo xalqaro universiteti

Iqtisodiyot va pedagogika” fakulteti

Pedagogika yo`nalishi magistranti

Eshquvvatov Adham Jumanazarovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada kiber madaniyatni shakllantirishda fanlararo yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilingan. Kiber madaniyatning mazmuni, tarkibiy qismlari hamda uni ta’lim jarayonida rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, pedagogika, axborot texnologiyalari, psixologiya, huquq va sotsiologiya fanlarining integratsiyasi asosida ta’lim oluvchilarda raqamli kompetensiyalar, axborot xavfsizligi madaniyati, tanqidiy fikrlash va mas’uliyatli raqamli xulq-atvorni rivojlantirishning nazariy jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kiber madaniyat, fanlararo yondashuv, raqamli kompetensiya, axborot xavfsizligi, pedagogika, ta’lim, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, integratsiya.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы междисциплинарного подхода к формированию киберкультуры. Раскрываются сущность и структура киберкультуры, а также педагогические возможности её формирования в образовательном процессе. Особое внимание уделяется интеграции педагогики, информационных технологий, психологии, права и социологии как условию развития цифровых компетенций, культуры информационной безопасности, критического мышления и ответственного поведения обучающихся в цифровой среде.

Ключевые слова: киберкультура, междисциплинарный подход, цифровые компетенции, информационная безопасность, педагогика, образование, цифровая грамотность, критическое мышление, интеграция.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of an interdisciplinary approach to developing cyber culture. It explores the concept and structure of cyber culture and highlights the pedagogical opportunities for fostering it in the educational process. The study emphasizes the integration of pedagogy, information technologies, psychology, law, and sociology as a basis for developing digital competence, information security culture, critical thinking, and responsible digital behavior among learners.

Keywords: cyber culture, interdisciplinary approach, digital competence, information security, pedagogy, education, digital literacy, critical thinking, integration.

Kiber madaniyatni shakllantirishda fanlararo yondashuvning nazariy asoslari zamonaviy ilmiy tafakkurda integratsiya, komplekslik va tizimlilik tamoyillariga tayanadi. Raqamli jamiyat sharoitida kiber madaniyat faqat texnologik savodxonlik emas, balki ijtimoiy, axloqiy, huquqiy, psixologik va pedagogik komponentlarni o'z ichiga olgan murakkab hodisa sifatida talqin qilinadi. Shu sababli uni shakllantirish birgina informatika yoki AKT doirasida emas, balki bir necha fanlar kesishmasida amalga oshiriladi.

Fanlararo yondashuvning metodologik asosi tizimli yondashuv nazariyasiga borib taqaladi. Avstriyalik biolog va nazariyotchi Ludwig von Bertalanffy tomonidan ishlab chiqilgan umumiy tizimlar nazariyasida (General System Theory) har qanday murakkab hodisa o'zaro bog'langan elementlar tizimi sifatida ko'riladi¹. Kiber madaniyat ham axborot, kommunikatsiya, qadriyat, xulq-atvor va kompetensiyalar tizimidan iborat bo'lib, uni shakllantirishda turli fanlarning o'zaro aloqasi zarur bo'ladi. Tizimli yondashuv kiber madaniyatni fragmentar emas, balki yaxlit ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

¹ Bertalanffy, L. von. (1968). General system theory: Foundations, development, applications. New York, NY: George Braziller.

Fanlararo yondashuvning yana bir nazariy asosi – kompetensiyaviy ta’lim modeli hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim standartlarida raqamli kompetensiya asosiy tayanch kompetensiyalardan biri sifatida belgilanadi. Bu model bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni bir butun tizim sifatida ko‘radi. Kiber madaniyatni shakllantirish jarayoni aynan shu uch komponentning uyg‘un rivojlanishini talab qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, kiber madaniyat sohasi tabiatan monofansiz — ya’ni u yagona bir fan doirasida to’liq shakllantirilishi mumkin emas. Xususan, kiberxavfsizlik ontologiyalarini o’rganuvchi tadqiqotlarda kiberxavfsizlikdagi xulq-atvor komponentlari asosan til-asosli bo’lib, bu inson-kompyuter o’zaro ta’sirini o’rganishda kognitiv va xulq-atvor fanlari, jumladan psixologiya bilan chambarchas bog’liqligini ko’rsatadi². Bu esa kiber madaniyatni faqat texnik fanlar orqali emas, balki psixologiya, huquqshunoslik, etika kabi ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uyg’unlikda shakllantirish zarurligini ilmiy asoslaydi.

Shu bilan birga, YUNESKOning raqamli savodxonlik bo’yicha global mos yozuvlar tizimi ham nafaqat texnik ko’nikmalarni, balki raqamli dunyoning turli qirralariga tanqidiy yondashish qobiliyatini ham (UNESCO) talab qilishini ta’kidlaydi. Bu — kiber madaniyatni shakllantirishda informatika bilan bir qatorda falsafa, mantiq va tanqidiy fikrlash fanlarining ham ishtirok etishi zarurligini bildiradi³.

Ijtimoiy-falsafiy asoslar Manuel Castells tomonidan ishlab chiqilgan tarmoq jamiyati konsepsiyasiga tayanadi. “The Rise of the Network Society” (1996) asarida Castells zamonaviy jamiyat axborot oqimlari va raqamli tarmoqlar asosida shakllanishini ilmiy asoslaydi. Bu yondashuv fanlararo integratsiyaning ijtimoiy zaruratini ko’rsatadi, chunki kiber madaniyat iqtisod, siyosat, madaniyat va ta’lim tizimlariga birdek ta’sir ko’rsatadi.

Kognitiv va pedagogik asoslar konstruktivistik ta’lim nazariyasiga borib taqaladi. Amerikalik psixolog Jerome Bruner o’zining ta’lim nazariyasida bilim faol jarayon orqali shakllanishini asoslab bergan. Raqamli muhitda o’quvchi interaktiv

² O‘zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–560-II, 11 dekabr 2003 yil.

³ O‘zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–560-II, 11 dekabr 2003 yil.

vositalar orqali bilimni mustaqil konstruksiya qiladi. Bu esa informatika, pedagogika va psixologiya fanlarining integratsiyasini talab etadi. Shuningdek, Lev Vygotsky tomonidan ishlab chiqilgan sotsiokultural nazariya ham muhimdir. Vygotskiyga ko‘ra, bilim ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi. Raqamli platformalar aynan shu ijtimoiy o‘zaro ta’sirni kengaytiradi va kiber madaniyatni shakllantirishning psixologik asosini yaratadi⁴.

Axborot savodxonligi va media madaniyat fanlararo yondashuvning yana bir nazariy ustunidir. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Media and Information Literacy” (2018) konsepsiyasida media savodxonlik, axborot savodxonligi va raqamli fuqarolik integrallashgan model sifatida talqin qilinadi. Bu model pedagogika, kommunikatsiya nazariyasi va axborot texnologiyalari fanlarining birlashuvini nazarda tutadi. Unda axborotni tanqidiy baholash, etik me’yorlarga rioya qilish va xavfsiz xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish asosiy maqsad sifatida belgilangan⁵.

Raqamli kompetensiyalarni tizimlashtirish borasida Yevropa Komissiyasining “DigComp 2.1” (2017) modeli muhim metodologik asos hisoblanadi. Unda raqamli kompetensiya besh yo‘nalishda tasniflangan: axborot savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish. Ushbu yo‘nalishlar informatika, huquq, psixologiya va pedagogika fanlarining o‘zaro integratsiyasini talab qiladi. Masalan, xavfsizlik komponenti kiberxavfsizlik (axborot texnologiyalari), huquqiy ong (yuridik fanlar) va shaxsiy mas’uliyat (axloqiy tarbiya)ni birlashtiradi.

Huquqiy asoslar ham fanlararo yondashuvning tarkibiy qismidir. Raqamli makonda mualliflik huquqi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axborot xavfsizligi masalalari yuridik fanlar bilan bevosita bog‘liq. Kiber madaniyatni shakllantirish jarayonida o‘quvchilarda huquqiy ongni rivojlantirish zarurati O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020) hamda “Raqamli

⁴ Castells, M. (1996). The rise of the network society. Oxford: Blackwell Publishers.

⁵ Yoneji Masuda. The Information Society as Post-Industrial Society. – Tokyo: Institute for the Information Society, 1980.

O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan raqamli savodxonlik vazifalari bilan uyg'unlashadi⁶.

Kiber madaniyatni shakllantirishda fanlararo yondashuvni chuqurroq asoslash uchun epistemologik, texnologik, kommunikativ va normativ konsepsiyalarni ham hisobga olish zarur⁷. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda raqamli muhit inson bilish jarayonini o'zgartiruvchi omil sifatida talqin qilinadi. Bu jarayonni tushuntirishda amerikalik faylasuf Marshall McLuhanning "media – bu insonning kengaytmasi" ("the medium is the message") g'oyasi muhim ahamiyatga ega. McLuhan media vositalari inson idroki va ijtimoiy munosabatlarni qayta shakllantirishini asoslab bergan. Raqamli media esa tafakkur, muloqot va ijtimoiylashuv shakllarini o'zgartiradi, bu esa kiber madaniyatni shakllantirishda kommunikatsiya nazariyasi va pedagogikaning integratsiyasini talab qiladi.

Axborot jamiyatining nazariy asoslarini ishlab chiqqan yapon olimi Yoneji Masuda "The Information Society as Post-Industrial Society" (1980) asarida bilim va axborotni ishlab chiqarish asosiy ijtimoiy resursga aylanganini ko'rsatadi. Masuda jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichi intellektual ishlab chiqarish bilan belgilanadi, deb ta'kidlaydi. Bu konsepsiya kiber madaniyatni iqtisodiy va ijtimoiy modernizatsiya jarayoni bilan bog'lash imkonini beradi hamda fanlararo yondashuvning iqtisodiy-sotsiologik asosini mustahkamlaydi.

Raqamli ta'lim muhiti nazariy jihatdan konnektivizm konsepsiyasi bilan ham bog'liq. Kanadalik tadqiqotchi George Siemens tomonidan ilgari surilgan konnektivizm (2005) nazariyasiga ko'ra, bilim tarmoqlar ichida joylashadi va o'rganish jarayoni turli axborot manbalari bilan aloqalar o'rnatish orqali amalga oshadi. Bu yondashuv fanlararo integratsiyaning didaktik asosini belgilaydi, chunki raqamli muhitda o'quvchi turli fanlarga oid bilimlarni yagona axborot maydonida o'zlashtiradi.

⁶ O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ–560-II, 11 dekabr 2003 yil.

⁷ Masuda, Y. (1980). The information society as post-industrial society. Tokyo: Institute for the Information Society.

Kiber madaniyatni shakllantirish jarayonida psixologik xavfsizlik masalasi ham muhimdir. Internetdagi agressiv xatti-harakatlar, kiberbulling va manipulyativ kontent yoshlarning psixologik barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi⁸. Shu bois pedagogika va psixologiya fanlari integratsiyasi zarur bo'ladi⁹. Raqamli muhitda shaxsning refleksiv qobiliyatini rivojlantirish, axborotni tanqidiy qabul qilish va emotsional intellektni shakllantirish fanlararo yondashuvning psixologik asosini tashkil etadi.

Huquqiy-me'yoriy jihatdan fanlararo yondashuv axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq. Raqamli makonda mualliflik huquqi, intellektual mulk va shaxsiy hayot daxlsizligi masalalari yuridik fanlar bilan integratsiyani talab qiladi. Bu jarayonda o'quvchilarga nafaqat texnik ko'nikmalar, balki huquqiy mas'uliyat tushunchasi ham singdiriladi.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan kiber madaniyat global va lokal madaniyatlarning o'zaro ta'siri mahsuli hisoblanadi. Raqamli makonda milliy identitet va global axborot oqimlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalasi dolzarbdir. Bu esa madaniyatshunoslik, sotsiologiya va pedagogika fanlarining o'zaro bog'liqligini kuchaytiradi. Raqamli muhitda madaniy xilma-xillikni hurmat qilish va tolerantlikni rivojlantirish kiber madaniyatning muhim elementi hisoblanadi.

Axborot texnologiyalari fanining o'zi ham kiber madaniyatni shakllantirishda yetarli emas, chunki texnik bilimlar axloqiy va ijtimoiy ko'nikmalar bilan uyg'unlashmasa, barqaror natija bermaydi. Shu sababli STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi ham fanlararo integratsiyaning amaliy modeli sifatida qaraladi¹⁰. Bu model texnik fanlarni ijodiy va

⁸ McLuhan, M. (1964). Understanding media: The extensions of man. New York, NY: McGraw-Hill.

⁹ Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3–10.

¹⁰ Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

gumanitar yo‘nalishlar bilan birlashtirish orqali raqamli muhitda kompleks kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi¹¹.

Shuningdek, raqamli pedagogikada metakognitiv yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning o‘z o‘rganish jarayonini tahlil qilish va nazorat qilish ko‘nikmasi (self-regulated learning) raqamli platformalarda samarali faoliyat yuritish uchun zarurdir. Bu esa psixologiya, pedagogika va informatika fanlari integratsiyasini talab qiladi.

Sotsiologik jihatdan fanlararo yondashuv raqamli ijtimoiylashuv jarayonini o‘rganishga asoslanadi. Internet makonida shakllanadigan identitet, onlayn hamjamiyatlar va virtual kommunikatsiya shakllari sotsiologiya va madaniyatshunoslik fanlari bilan bog‘liq. Kiber madaniyatni shakllantirish jarayonida ijtimoiy me‘yorlar va qadriyatlarni inobatga olish zarur¹².

Shuningdek, axloqiy-falsafiy yondashuv ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli etikaga rioya qilish, mas‘uliyatli onlayn xulq-atvor, kiberbullying va dezinformatsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish axloqshunoslik va pedagogikaning integratsiyasini talab etadi. Bu jarayon shaxsning ma‘naviy-axloqiy rivoji bilan chambarchas bog‘liq.

Fanlararo yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: integrativlik, tizimlilik, komplekslik, kompetensiyaviylik va amaliy yo‘naltirilganlik. Integrativlik turli fanlarning metod va tushunchalarini birlashtirishni anglatadi. Tizimlilik kiber madaniyatni yaxlit pedagogik jarayon sifatida ko‘rishni talab qiladi¹³. Komplekslik esa texnologik, ijtimoiy va axloqiy omillarni birgalikda hisobga olishni nazarda tutadi. Kompetensiyaviylik o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Amaliy yo‘naltirilganlik esa real raqamli muhitda faoliyat yuritish tajribasini shakllantirishni anglatadi.

¹¹ European Commission. (2017). DigComp 2.1: The digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

¹² O‘zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–560-II, 11 dekabr 2003 yil.

¹³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida (PF-6079-son Farmon).

Xulosa qilib aytganda, kiber madaniyatni shakllantirishda fanlararo yondashuv nazariy jihatdan tizimlar nazariyasi, tarmoq jamiyati konsepsiyasi, konstruktivistik pedagogika, sotsiokultural nazariya, media va axborot savodxonligi modeli hamda raqamli kompetensiya konsepsiyalariga tayanadi. Bu yondashuv kiber madaniyatni texnik ko'nikmalar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy, axloqiy va pedagogik jihatlarni o'z ichiga olgan murakkab integrativ tizim sifatida shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bertalanffy, L. von. (1968). General system theory: Foundations, development, applications. New York, NY: George Braziller.
2. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-560-II, 11 dekabr 2003 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-560-II, 11 dekabr 2003 yil.
4. Castells, M. (1996). The rise of the network society. Oxford: Blackwell Publishers.
5. Yoneji Masuda. The Information Society as Post-Industrial Society. – Tokyo: Institute for the Information Society, 1980.
6. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-560-II, 11 dekabr 2003 yil.
7. Masuda, Y. (1980). The information society as post-industrial society. Tokyo: Institute for the Information Society.
8. McLuhan, M. (1964). Understanding media: The extensions of man. New York, NY: McGraw-Hill.
9. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3–10.

10.Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

11.European Commission. (2017). DigComp 2.1: The digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

12.O‘zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–560-II, 11 dekabr 2003 yil.

13.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida (PF-6079-son Farmon).